

Osmanlı/Türk Taşra Yönetim Sisteminin Örgütlenme İlkeleri Bakımından Tarihsel Dönemlendirilmesi

Mustafa İlhan, İçişleri Bakanlığı, Balıkesir Valiliği

ORCID: 0000-0002-2490-4499

E-Posta: mustafailhan70@hotmail.com

Öz

Osmanlı/Türk taşra yönetim sisteminin gelişimi Türk kamu yönetimi yazınında Osmanlı Tarihi'nin geleneksel dönemlendirilmesine koşut olarak incelenmektedir. Gerileme paradigmasına dayanan bu yaklaşım taşra yönetim kurumlarının teşekkül sürecini anlamayı güçleştirmektedir. Mülki idare birimlerinin bizatihi kendi örgütlenme ilkelerinin tespit edilmesi ve bu ilkelerin zaman içinde uğradığı değişimin takip edilmesiyle yapılacak bir incelemenin taşra yönetim kurumlarının tarihsel gelişimini daha doğru bir zemine oturtacağı düşünülmektedir. Bunun için merkezi idare ile taşra birimleri arasındaki ilişki biçimini ve taşra yönetim birimlerinin kendi aralarındaki görev ve yetkilerin paylaşılmasını belirleyen usulleri tespit etmek gerekmektedir. Özellikle yerel ekonomik kaynakların yönetilmesi konusunda yetkilerin bölüşümünü belirleyen esaslar burada anahtar rol oynamaktadır. Bu esaslar taşrada yönetimin paydaşı olan farklı statü gruplarının toplumsal kökenlerinin ve bunların arasındaki ağların değişim ve dönüşümüyle belirlenmektedir. Bu çerçevede yapılan bu araştırma Osmanlı/Türk taşra yönetim sisteminin teşekkülünü tarihsel olarak üç evreye ayırarak ele almaktadır. 1362-1695 yılları arasını kapsayan 'merkezi denetim ve yerel güçler arasında denge' döneminde adalet dairesi temelinde reyanın şikayetlerini çözme ve taleplerini karşılama kaygısı, toplumsal sınıflar arasında geçişsizlik, yerleşik kuralların kabulü, yerelde farklı grupları kapsayıcı ve esnek/popüler bir dini anlayış taşrada örgütlenmenin ana unsurları olmuştur. 1695-1842 yılları arasında ise bu ilkeler köklü değişiklikler geçirmiş, reyanın içinden çıkan ve gücünü iktisadi girişimlerinden alan servet sahibi kişilerin taşra yönetimine doğrudan katıldığı 'oligarşik yerel yönetim' süreci yaşanmıştır. Bu dönemde taşrada ekonomik kaynaklar ve kamusal yetkiler yerel aktörlerin şiddetli rekabeti ve müzakeresi sonucunda paylaşılmıştır. Kamusal hizmetler ayan-ı vilayet denilen yerel elitlerin müşterek çalışması ile yürütülmüştür. Farklı ölçeklerde nüfuz alanları oluşturan yerel oligarşik güçlerin katılımıyla kurulan yerel meclisler taşra yönetiminin temeli haline gelmiştir. 19. yüzyılın başlarından itibaren girilen 'hıyerarşik örgütlenme' döneminde (1842-1949) ise merkezi idare yerel ekonomik kazançların merkezi hazineye aktarılmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla taşra yönetim birimleri ve görevlileri hıyerarşik bir kurumsallaşma sürecine girmiştir. Yerel elitlerin taşrada idareye katılımı devam etmiş, ancak yeni dönemde yerel aktörler yarı memur statüsünde merkeziyetçi sisteme entegre

edilmiştir. Taşra yönetim sisteminin inşası Erken Cumhuriyet Dönemi'nde katı merkezîyetçi ve hiyerarşik örgütlenme ilkeleri temelinde sürmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı/Türk Taşra Yönetim Sistemi, Örgütlenme İlkeleri, Merkezi Denetim ve Denge, Oligarşik Yerel İdare, Hiyerarşik Örgütlenme.

Historical Periodization of the Ottoman/Turkish Provincial Administration System in Terms of Organizational Principles

Abstract

The development of the Ottoman/Turkish provincial administration system is discussed in parallel with the traditional periodization of Ottoman History in Turkish public administration literature. This approach, based on the decline paradigm, makes it difficult to understand the formation process of provincial administrative institutions. Determining the organizational principles of local administrative units and following the changes in these principles over time will place the historical development of provincial administrative institutions on a more accurate basis. For this purpose, it is necessary to determine the relationship between the central administration and the provincial units and the procedures that determine the sharing of duties and authorities among the provincial administrative units. The principles determining the distribution of duties, especially regarding the management of local economic resources, play a crucial role. These principles are determined by the change and transformation of the social origins of the different status groups that are partners of the administration in the provinces and the networks among them. In this context, this research examines the formation of the Ottoman/Turkish provincial administration system in three historical phases. The main principles in the period of 'centralized control and balance between local powers' (1362-1695). It has been the concern to meet the demands of the subjects on the basis of the circle of justice, intransitivity between classes, acceptance of established rules, inclusion of different groups in the local area, and a flexible/popular religious understanding. During the 'oligarchic local administration' period (1695 and 1842) these principles underwent radical changes, and wealthy people who emerged from among the nobles and derived their power from their economic enterprises began to directly participate in the provincial administration. During this period, economic resources and public duties in the provinces were shared as a result of fierce competition and negotiation between local actors. Public services were carried out by the joint work of local elites called *ayan-ı vilayet*. Local councils established with the participation of influential local oligarchic powers have become the basis of provincial administration. During the 'hierarchical organization' period (1842-1949) the central administration tried to ensure that

local economic gains were transferred to the central treasury. The participation of local elites in provincial administration continued, however, local actors are now in the centralist system as semi-civil servants. The construction of the provincial administration system continued in the Early Republican Period on the basis of strict centralist and hierarchical organizational foundations.

Keywords: Ottoman/Turkish Provincial Administrative System, Organization Principles, Centralized Control and Balance, Oligarchic Local Administration, Hierarchical Organization.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde kurumların inşası Türkiye'de kamu yönetimi yazını içinde önemli bir yer tutmaktadır. Bugün kamu hizmeti veren birçok kamu kurumunun Cumhuriyet öncesine uzanan bir geçmişe sahip olması bunu zorunlu kılmaktadır. Günümüzde mülki idare birimleri olarak kamu hizmeti sunan kurumlar, Osmanlı dönemi ele alınmadan incelenmesi mümkün olmayan kurumların başında gelmektedir. Türk kamu yönetiminde birçok kurum bakımından olduğu gibi taşra yönetim örgütünün inşası incelenirken de çoğunlukla 'kuruluş, yükseliş, gerileme ve çöküş' veya 'klasik dönem, çöküş ve Batılılaşma' yahut 'Tanzimat öncesi, Tanzimat sonrası ve Cumhuriyet dönemi' gibi geleneksel dönemlendirmeler yapılmaktadır (Eken, 2021: 11-22; Güler, 2009: 16-17; Piterberg, 2017: 171-201). Bu geleneksel tasnifler Osmanlı tarihyazımını yirminci yüzyılın son çeyreğine kadar etkilemiş olan gerileme paradigmasına dayanmaktadır (Quataert, 2011: 291, 292; İslamoğlu-İnan, 1998: 1; Howard, 2011: 245, 246).

Gerileme paradigması modernleşmeci kuramlara ve Avrupa merkezci bir bakış açısına dayandığından ve Osmanlı'daki kurumsal gelişmeleri 'Batı'nın yükselişi - Doğu'nun çöküşü' perspektifinden yorumladığından (Gran, 2012: 71) Osmanlı toplumunun dinamik unsurlarını görememektedir (Faroqi, 2003: 260). Ayrıca bu yaklaşım modern dönem öncesi Osmanlı yönetim örgütünü, günümüzde modern ulus devletin etkinliği değerlendirilirken kullanılan kriterlere göre değerlendirdiğinden anakronik olmaktadır (Abou El-Haj, 2000: 31). Oysa İnalçık'ın (1954: 140, 141) ifade ettiği gibi kurumların tarihsel olarak incelenmesi en başta kurumların zaman içinde geçirdiği değişim/dönüşüm sürecinde ve sonunda kazandığı niteliklere göre yapılmalıdır. Zira Osmanlı Devleti'nin kimi kurumları zaman içinde o kadar büyük değişim yaşamışlardır ki; bu kurumlar aynı ada sahip olsalar bile farklı dönemlerde birbirlerinden kesin hatlarla ayrılmış ve işlevleri tamamen başkalaşmış olabilmektedir. Bu nedenle kurumlar her dönemin kendi koşulları içinde tahkik edilmelidir.

Osmanlı tarihi giderek daha çok İnalçık'ın dikkat çektiği bu yaklaşım çerçevesinde -gerilemeci tezin aksine- imparatorluğun kurumlarının dönüşümü üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Böylece farklı dönemlendirmelere kapı aralanmaktadır. Darling (2011: 154-163) Osmanlı tarihinin 1300-1550 arasını Genişleme, 1550-1718 arasını Tahkim ve 1718-1923 arasını Dönüşüm olarak ele almaktadır. Hathaway (2011: 165-167) Osmanlı yönetim kurumlarının dayanıklılığına ve esnekliğine vurgu yaparak 17 ve 18. yüzyılları çöküş olarak değil, bir uyum süreci olarak dönemlendirmektedir. Genç (2019: 313), Osmanlı tarihinin 1683'e kadar olan kısmını genişleme ve 1683 sonrasını ise daralma olarak ele almaktadır. Karpat (2011: 207-221) ise dönemlendirmede sarsıcı toplumsal olaylar ve toprak rejiminin değişimini esas almaktadır. Ona göre Osmanlı tarihi Uç Beyleri Dönemi (1299-1402), Merkezi Yarı-Feodal Dönem (1421-1596), Taşrada Özerklik ve Ayanlar (1603-1789), Ulus Devlet Olma, Modern Bürokrasi ve Aydınlar dönemleri (1808-1918) olarak ele alınmalıdır. Murphey de (2011: 265) Osmanlıların erken modern dönemde yaşadığı gelişmeleri tarım krizi, siyasi kriz ve ticari kriz gibi her bir sorun kümesini ayrı ayrı ele alarak incelemeyi teklif etmektedir. Pamuk (1994: 11, 12) Osmanlı'da özellikle üretici güçlerin durumlarının ayrı ayrı tahlil edilerek bir dönemlendirme yapılması gerektiğini savunmaktadır.

Peki sosyal bilimciler neden böyle dönemlendirmeler yapmaktadır? Le Goff (2020: 2) 'Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?' adlı eserinde dönemlendirmenin basit bir kronolojik olgu olmadığını, dönemlerin özel anlamları olduğunu, art arda sıralanışları, zaman içindeki süreklilikleri ya da bu sıralanışların çağrıştırdığı kopuşları ifade etmeye yaradığını söylemektedir. Özel (2015: 84) bütün tartışmalı yanlarına rağmen yapısal, toplumsal düzlemdeki değişim/dönüşümlere ve aralardaki kırılma noktalarına önem veren dönemlendirme çabalarının önemli olduğunu dile getirmektedir. Yine Le Goff (2020: 102, 103) dönemlendirmenin vazgeçilmez bir araç olduğunu belirterek "insanlığın zaman içinde nasıl örgütlendiği ve geliştiği onun (dönemlendirme) sayesinde aydınlanmaktadır" tespitini yapmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı kurumlarını ele alırken, incelenen dönem itibarıyla kurumların kendi niteliklerinin ortaya konulmasına ve bu nitelikleri yansıtan bir dönemlendirme yapılmasına ihtiyaç vardır. Elbette bütün dönemlendirmelerde olduğu gibi bu çalışmada da her dönem için belirlenen başlangıç ve bitiş tarihleri Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatının örgütlenme ilkelerinde yaşanan değişimlerin mutlak ve kesin noktasal tarihleri budur anlamına gelmemektedir. Ancak Çadircı'nın (1997: 173, 181) ifade ettiği gibi değişim sürecinde gerçekleşen önemli olayların tarihleri

dönemlendirme yapılırken kullanılmak zorundadır. Bu çalışmada yapılan dönemlendirmelerde verilen tarihler yeni dönemin örgütlenme ilkelerini belirlemede önemli bir yeri olan düzenlemelerin tarihleridir.

Örgütlenme ve taşra yönetim sistemini biçimlendiren yönetim anlayışı/ ilkeleri hem merkezle taşra birimleri arasındaki ilişki biçimini (Darling, 2019: 371) hem de taşra yönetim birimleri arasındaki görev ve yetkilerin paylaşılmasını belirleyen usulleri ve özellikle yerel ekonomik kaynakların yönetilmesi konusunda yetkilerin bölüşümünü belirleyen esasları ifade etmektedir (Kaya ve Pekküçükşen, 2019: 26-35). Bu esaslar elbette yönetime katılan toplumdaki değişik statü grupları arasındaki ilişki biçimine ve taşrada iktidarı paylaşmak için siyasi mücadeleye katılan toplumsal unsurların kökeni ve çeşitliliğinin çözümlenmesine dayanmaktadır (Barkey, 2011b: 274, 275; Keyder, 2013b: 195, 196).

Bu nedenle burada Osmanlı/Türk taşra yönetim sisteminin tarihsel gelişimi, bu sistem içinde yer alan yönetim birimlerinin hem kendi aralarındaki hem de merkezi idareyle olan ilişki biçimini ve yerelde yönetime katılma yollarını belirleyen örgütlenme ilkeleri zemininde ele alınmaktadır. Doğuşundan tekemmül ettiği 1949 yılına kadar mülki idari sistemin temel örgütlenme ilkeleri saptanarak bu ilkelerin zaman içinde değişimi üzerinden bir dönemlendirme yapılmaktadır.

Mülki İdare Kavramı

Bugün mülki idare sistemi olarak tanımladığımız Osmanlı/Türk taşra yönetim sisteminin tarihsel dönemlendirilmesine geçmeden önce mülki idare kavramının geçmişine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Arapça kökenli ve İslami literatüre ait bir kavram olan mülk kelimesi iktidar ve devlet anlamlarına gelmektedir. Kur'an'da Mülk suresinde bu kelime 'hakimiyet, hükümlerlik, hükümdarlık ve tasarruf' anlamlarını taşımaktadır (Bağdemir, 2009: 289, 290). Bu kelimedenden türeyen Melik unvanı İslam devletlerinde yöneticinin sıfatlarından biri olmuştur (Nizamülmülk, 2006: 28). Osmanlı Devleti'nde ilk yüzyıllarda bu sözcük devleti ifade ettiğinden mülki idare devlet yönetimi demektir (Gencer, 2009: 4). Kimi fermanlarda mülk kelimesi saltanat kelimesinden dahi ayrı olarak yönetim anlamında kullanılmıştır (Abou El-Haj, 2000: 146).

17. yüzyıla kadar tüm askeri-sivil merkez ve taşra teşkilatını ifade eden bir tabir olarak kullanılan mülki idare (idare-i mülkiyye, umur-ı mülkiyye vb.) 18. yüzyıldan itibaren genel devlet yönetiminden ziyade sivil yönetim

alanını işaret etmeye başlamıştır (Tabak, 2016: 13). 16. yüzyıldan sonra gerçekleşen rejim değişikliği bunun en önemli sebeplerindedir. Osmanlı Devleti erken modern dönemde 'fetih imparatorluğu' anlayışını terk etmiş ve 'yerleşik monarşiye' dönüşmüştür (Faroqhi, 2012: 94). 17. yüzyıldan itibaren takip edilen barış siyaseti ve rejimin kendini yeniden tanımlamaya başlaması ile Osmanlı yönetici eliti seyfiye yerine kalemiye içinden çıkmaya başlamıştır (Itzkowitz, 2012: xl; Reyhan, 1998: 5, 6). Bu da mülki idarenin giderek sivilleşmesine yol açmıştır. Artık 19. yüzyılda Osmanlı bürokratları için mülki idare kavramı devletin tamamen sivil yönünü ifade etmektedir.¹

Mülki idare kavramının taşra yönetim teşkilatını ifade etmek için kullanılmaya başlaması ise 19. yüzyılın ortalarından itibaren taşra yönetimi üzerine yapılan yoğun reform sürecinde gerçekleşmiştir. 7 Kasım 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nin birinci kısmının (Bab-ı Evvel) ilk bölümü (Fasl-ı Evvel) İdare-i Mülkiyye başlığını taşımaktadır ve başlık altındaki maddelerde umur-ı mülkiyye işleri diğer askeri, mali ve hukuki işlerden ayrı olarak tahrir edilmiştir (Tural, 2004: 110). Bu dönemden sonra çıkarılan kanunlarda mülki idare örgütü denince vilayet, kaza, liva, nahiy ve köy gibi mülki birimler kast edilmiştir.² Mülki idare günümüzde merkezi yönetimin merkez örgütü dışında ve coğrafya olarak yerinde hizmet gören parçasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte literatürde hem günümüz mülki idaresini hem de mülki idare kavramının günümüzdeki anlamını kazanmadan önceki dönemleri ele alırken taşra yönetimi, taşra teşkilatı, taşra idaresi, mülki sistem, il idaresi vb. çeşitli kavramlar kullanılmaktadır (Güler, 2021: 329).

Merkezi Denetim ve Yerel Güçler Arasında Denge Dönemi (1362– 1695)

Türkiye'de mülki taksimat ve kademelendirme'nin geçmişi Osmanlı Devleti'nin kuruluşu dönemine kadar gitmektedir. 1362 yılında Rumeli Beylerbeyliği'nin teşkilıyla kaza, sancak ve beylerbeyliğinden oluşan bir yönetsel bölünüş gerçekleşmiştir (İnalçık, 2015: 109). Beylikten devlete ve imparatorluğa dönüşürken bu örgütlenmeyi ortaya çıkaran ilkeleri tespit etmek için söz konusu yönetsel birimlerin işlevlerine değinmek gerekmektedir.

Kuruluş Döneminde Mülki Taksimat ve Taşra Yönetimi

En büyük mülki birim olarak beylerbeylik kuruluş dönemi itibariyle mülki sınırları içindeki tımarlı sipahilerin komutanlık makamı olan askeri mahiyette bir oluşumdu (İnalçık, 2011: 73). Beylerbeylikler 15. yüzyıl sonlarından itibaren idari birime dönüşmeye başlamıştı (Cin ve Akyılmaz, 1995: 209). Sancak da beylerbeylik gibi askeri ihtiyaçları karşılama amacıyla

oluşturulmuştu (Akdağ, 1979: 282) ve zamanla idari görevler yüklenen bir birim olmuştu (İpşirli, 1994: 233). Burada hemen belirtmek gerekir ki tüm sancaklar ve dolayısıyla tüm beylerbeylikler aynı usullerle yönetilmiyordu. Her sancak için kuralları birbirinden farklı kanunnameler çıkarılıyordu (Cin ve Akyılmaz, 1995: 218). Eyaletler kabaca dört farklı usulle yönetiliyordu (Özçelik, 2016: 7-50).

Eyalet ve sancak birimlerinden daha küçük ölçekli diğer birim ise kazaydı. Ancak eyalet ve sancağın tersine kaza idaresi tamamen sivil karakterliydi. Her kaza doğrudan başkente bağlıydı (Ünal, 1997: 236). Dolayısıyla kadı ile sancak beyi veya beylerbeyi arasında hiyerarşik bir ilişki yoktu (Baykara, 1988: 37). Bu bakımdan kaza olarak adlandırılan adli-idari daire, kazayı içine alan üst bir mülki birim olmaksızın başkente bağlı sivil bir idare birimiydi (Akdağ, 1979: 402). Kazaların altında yer alan yerleşke birimleri ise köyler ve köy gruplarından oluşan nahiyelerdi. Köyler tımarlı sipahiler ve idari olarak sancak beyine bağlı olan subaşilar tarafından yönetilirdi (Özçelik, 2016: 56). Kadı tarafından atanan naib ise kaza dışındaki yerleşim yerlerini yargısal olarak denetlerdi (Ortaylı, 2016 :9). Padişah, beylerbeyi ve sancak beyi gibi üst düzey yöneticilere dirlik olarak verilen büyük tımarların içinde yer alan köyler ise dirlik sahiplerinin vekil olarak atadığı voyvodalar tarafından yönetilirdi (İnalçık, 2011: 126).

Öte yandan taşrada sadece merkezi idarenin uzantısı olan beylerbeyi, sancak beyi ve kadıdan ibaret bir yönetim söz konusu değildi. Taşrada yönetimin paydaşı olan birçok resmi, yarı resmi ve sivil güç odağı vardı. Bunların başında tımarlı sipahiler gelmekteydi. Merkezi idarenin taşrada vereceği kamu hizmetleri ile vergi toplama işinin uyumlu halde çalışmasını sağlayan tımarlı sipahiler taşra yönetiminde etkili bir role sahiplerdi (Genç, 2019: 95,96). Tımarlı sipahiler yaptıkları görev itibariyle mülki amir konumundaydılar (Ergenç, 1995: 65). Osmanlı köylüsü de sanıldığı gibi merkezi idare karşısında edilgen ve sindirilmiş değildi. Köylüler yönetimin sadece muhatabı değil, paydaşıydı (Abou El-Haj, 2000: 40). Merkezi idare köylülerin yönetimle ilgili şikayetlerini titizlikle inceliyor ve tutumunu taleplere uygun bir biçimde değiştiriyordu (Barkey, 2011a: 70; Darling, 2019: 348, 349). Köylüler ile idare arasında bir tür aracılık vazifesi gören ayan ve eşraf ise gerek merkezi hükümetin gerekse taşra yönetiminin muhatap aldığı ve idari işlerde sık sık müşaverede bulunduğu bir statü grubuydu (Özkaya, 1994: 8-10). Ayan ve eşraf grubu içinde sayılabilecek mültezimler ise iltizam sisteminin henüz yaygınlaşmadığı 15-16. yüzyıllarda bile mali ve mülki amir olarak yarı resmi bir taşra gücü hüviyetinde taşrada yönetimin esaslı bir unsuruydu (Yücel,

1974: 682). Şehirlerde üreticilerin devletle pazarlık yapmasını sağlayan toplumsal ve ekonomik bir örgütlenme olan loncalar (Faroqhi, 2016: 32, 33) etkili politik güçleri nedeniyle taşra yönetiminin sac ayaklarından bir diğerydi (İnalçık, 2015: 167).³ Yine kent ileri gelenlerince kadı huzurunda seçilen şehir kethüdarları kentin yönetiminde aktif olarak çalışan görevlilerdi (Çadırcı, 1997: 41-43).

Taşrada görülen bu çok çeşitli güç odakları kuruluş döneminde merkezi idarenin denetim kapasitesini artırmıştı. Ayrıca merkezi idare sancak beyi ve beylerbeyinden bağımsız olarak şehirlere atadığı kadılar ve eyalet maliyesinden sorumlu defterdar ile taşrada kurumlar arasında denge esası üzerine bir idari yapı tesis etmeyi amaçlamıştı (Ertürk Keskin, 2009: 102,105).

Kuruluş Döneminde Taşra Yönetimini Biçimlendiren Örgütlenme İlkeleri
Geniş bir coğrafyada, görece zayıf bir askeri varlıkla Osmanlı rejiminin meşruiyetini sağlayan temel yönetim politikalarının başında *adalet dairesi* denilen prensipler bütünü gelmekteydi. Asker olmadan devletin güçlü olamayacağı, hazine dolmadan askerin olamayacağı, halkın refahı olmadan hazinenin büyük olamayacağı, adalet ve iyi idare olmadan ise halkın refahının mümkün olamayacağı şeklinde kurgulanan adalet dairesi (Darling, 2022: 15, 16) aslında yönetilenler ile yönetim arasında zımnen kurulan bir mukaveleydi (Barkey, 2011b: 138). Bu ahidleşmeye göre padişah tebaaya adil davranacağını, tebaa da padişaha bu takdirde kendisine tahakkuk eden vergiyi ödeyeceğini taahhüt ediyordu. Reayaya verilen koruma sözü, Osmanlı rejimini taşrada bu sözü yerine getirecek bir idari yapıyı kurmaya zorlamıştı. *Reayanın şikayetlerini çözme ve taleplerini karşılama kaygısı* taşrada merkezi denetimin etkinliğini sağlayan bir taşra örgütlenmesini ortaya çıkarmıştı (Genç, 2019: 65,66). Bu nedenle taşrada yürütmeyi temsil eden beylerbeyi/sancak beyi ile yargıyı temsil eden kadı arasında gözetilen denge kentin güvenliği ve nizamı için merkezi idare tarafından verilen bir teminattı (Ergenç, 2013: 333). Ayrıca kadı Osmanlı Devleti'nde kendinden önceki ve çağdaşı İslam devletlerinde olduğundan daha geniş yetkilerle donatılmıştı. Halk ile devlet arasında aracı olma ve hatta kimi durumlarda halkın temsilciliğini yapma imtiyazı kadılara adalet dairesi sözleşmesinin bir gereği olarak verilmişti (Al-Qattan, 2011: 271, 279).

Taşra örgütlenmesinin biçimlenmesini sağlayan bir diğer ilke *toplumsal sınıflar arasında geçişsizlik* idi. Osmanlı toplumunda yönetenler ile yönetilenler arasında keskin bir ayrım vardı. Osmanlı elitleri, toplumsal düzenin bu ayrımın korunmasıyla sağlanacağına inanıyordu (Baş, 2019:

295, 296). Bu yaklaşım merkezi idarenin taşra uzantısı birimlerinin toplum nezdinde bütünleştirici bir role sahip olmasını sağlamıştı. Birçok etnik, dini ve mezhebi kökenden oluşan toplum bu ilke sayesinde sadece yöneten ve yönetilen olarak bölünmüş, vergi verdiği ve Osmanlı rejimini tanıdığı takdirde herkes bu sistemin parçası olabilmişti (Ocak, 2013: 121). Öyle ki yeni fethedilen yerlerde halk sadece yönetilen olarak değil, tımar sahibi olarak yöneten sınıfı içinde de Osmanlı taşra yönetimine katılabilmisti (Iitzkowitz, 1989: 75).

Osmanlı taşrasında topluluklar sadece aidiyetleri ve kimlikleriyle değil, öteden beri sahip oldukları kendi örf ve hukuklarıyla da Osmanlı sistemine entegre olabiliyordu. Taşra yönetim hukuku fethedilen yerlerde hakim olan hukukların yaşamasına izin veriyordu (White, 2020: 49). *Yerleşik kuralların kabul edilmesi* bir yönetim stratejisiydi. Farklılıkları yok etmeye çalışan bir idari aygıt, geniş coğrafyada daima çok büyük bir askeri güç bulundurmamak zorunda kalacağından bu tutum hazineye büyük yük getirecekti. Yerel uygulamaları *kapsayıcı* bir yönetim ilkesi sonucunda ise taşra yönetiminin hem maliyeti azalmış hem de meşruiyeti daha kolay sağlanmış oluyordu (Barkey, 2011b: 64-86). Bu strateji sayesinde merkezi idare, taşrayı homojenleştirmeden nihai denetimi elinde tutarak yerel grupları geleneksel hukukları içinde gevşek bir ilişkiyle kendine bağlıyordu (Solak, 2014: 32). Fethedilen bölgelerde yerleşik uygulamaların devam ettirilmesi yönetim anlayışının özündeki bu gelenekselliğe dayanıyordu (Berkes, 2019: 163; Özçelik, 2016: 55).

16. yüzyıla kadar Osmanlı idaresinin İslami anlayışı ve izlediği İslami hukuk prensipleri taşra idaresini biçimlendiren bir başka önemli husustu. Ulema açık, uzlaşmacı, fazla biçimci olmayan, *esnek ve popüler bir dini anlayışa* sahipti (Balivet, 1997: 3). Hanefi fıkhında uygulama imkanı bulan bazı ilkeler de (icma, istislah, istihsan) kamusal yarar söz konusu olduğunda İslami kuralların esnek olarak değerlendirilmesine imkan tanıyordu (Heper, 2006: 54, 55; İnalçık, 2005: 40). Neredeyse ilk üç yüz yılda salt İslam hukuku açısından bile bütün fıkıh hükümleri şer'i mahiyette değildi. Bir kadı karar alırken tamamen vahye dayalı müktesebatı kullanmıyordu (Bauer, 2020: 152-154). Taşra yönetiminin ekonomik ayaklarını oluşturan para vakıfları ve lonca teşkilatının kurulması bu yaklaşım sayesinde mümkün olabilişti (Tezcan, 2010: 32; Genç, 2019: 51).

Bu ilkeler Osmanlı'nın kuruluşundan 17. yüzyıla kadar farklı yerel unsurların yekdiğerine galebe çalamadığı ve nihai denetimin merkezi idarede olduğu

bir taşra yönetim örgütlenmesi ortaya çıkarmıştı. Her statü grubu ya da nüfuz sahibi her kişi bu ilkeler sayesinde taşra yönetiminin paydaşı olabiliyor ve başkent ile dikey bir ilişki kurabiliyordu yahut kurmak zorundaydı.⁴ Merkezi idarenin taşra uzantısı olan mülki birimler arasında hiyerarşik değil, denge esaslı bir yatay ilişki söz konusuydu. Her bir taşra yönetim birimi diğer yerel unsurlar gibi doğrudan başkente bağlıydı. Merkezi idare, *yürütme ve yargı arasında kurduğu hassas denge ve yerel elitleri doğrudan muhatap almasıyla* bu dengeyi sağlıyordu. Merkezi idare taşradaki güçler arasındaki dengenin bozulmaması için eş anlık olarak taşranın bazı unsurlarıyla çatışırken başka bazı unsurlarıyla uzlaşma içinde hareket edebiliyordu (Önen ve Reyhan, 2011: 27). Taşra yönetiminin meşruiyeti ancak bu statü grupları arasındaki güç dengesinin korunmasına bağlı olmuştu (İnalçık, 2017: 76, 77). Merkezi idare taşrada bu dengenin bozulmaması için kimi zaman eşkiya güçlerini desteklemekten bile çekinmemişti (Kunt, 2005: 28).

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren meydana gelen bazı gelişmeler taşra yönetim birimleri, görevlileri ve diğer yerel unsurlar arasında kurulu bu dengenin ve bu dengeyi korumaya çalışan merkezi denetimin etkisinin ve biçiminin değişmesine neden oldu. Gerek merkezi idare gerekse taşra yönetim birimleri bu değişimin kimi zaman karşısında kimi zaman da planlayıcısı ve aktörü oldular. Bu sürecin sonunda taşra yönetiminin örgütlenme ilkeleri büyük bir değişime uğradı.

Oligarşik Yerel Yönetim Dönemi (1695 – 1842)

Osmanlı'nın ilk 150 yılında taşrada biçimlenen yönetim örgütlenmesi ve devlet toplum ilişkisi İstanbul'un fethi sonrasında bir asrı aşkın süre geçerliliğini korumuştur (Özel, 2015: 65-75). 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı coğrafyasını kapsayan bölgeyi etkileyen tarihi gelişmeler taşra örgütlenmesinde bir takım değişikliklere yol açtı. Fiyat devrimi, ticaret devrimi, Anadolu'da yaşanan nüfus artışı, Akdeniz havzasını etkisi altına küçük buzul çağına bağlı olarak yaşanan geniş çaplı kuraklık ve kıtlık, askeri teknolojide yaşanan gelişmeler, celali isyanları ve büyük kaçgun gibi önemli sosyal, ekonomik, askeri, idari ve ekolojik gelişmeler 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni büyük bir krizin içine soktu (İlhan, 2022: 146-157).

Osmanlı Rejiminin Meşruiyet Krizi ve Bu Krizi Aşmaya Dönük Taşra Yönetiminde Yapılan Düzenlemeler

17. yüzyıl krizi Osmanlı rejimini bir meşruiyet problemiyle karşı karşıya getirdi. Ortaya çıkan derin sosyal problemler reyanın yönetime karşı hoşnutsuzluğunu büyütüyordu (Öz, 2019: 49,50). Yaklaşmakta olan

ekonomik krize ivedi bir çare olarak düşünülen tağşiş uygulaması uzun vadede toplumun her katmanını etkileyecek sonuçlar doğurmuştu. 1584/85 yılında geçerli olan 60 akçe 1 Sultani (altın para) eşitliği, akçenin gümüş oranının düşürülmesiyle değişti ve 1 Sultani 120 akçeye eşit hale geldi (Pamuk, 2004: 1071). Bu dönemde reayanın vergi yükü arttı, kişi başı geliri ve yüksek enflasyondan dolayı alım gücü düştü (Darling, 2019: 146-154). Topraksız reaya sayısı büyük oranda artış gösterdi (White, 2020: 98,99). Daha da önemlisi reayanın can güvenliği tehdit altındaydı. Bugün sayısının toplamda 200 bine ulaştığı düşünülen celali eşkıyaları özellikle Anadolu köylülerinin canına ve malına kast ediyordu (Özel, 2018: 190). Kimi zaman eşkıyalar ile birlikte hareket eden beylerbeyleri ve sancak beyleri sorunu derinleştiriyordu (İnalçık, 1977: 28). Bu problemleri aşmak için merkezi idare bir dizi tedbire başvurmak zorunda kaldı ve bu tedbirler merkezi denetim ve yerel güçler arasında denge sistemini ayakta tutan yönetim ilkelerinin değişmesini beraberinde getirdi. Adalet dairesi, ilkesel olarak yönetim düşüncesinin esaslarından biri olmaya devam etmiş olmakla birlikte bu ilkeye dayalı olarak kurulan yönetsel mekanizmalarda aşınmalar meydana geldi. Reaya ilk dönemde merkezi idarenin taşra uzantıları üzerinden korunurken 17. yüzyılın ortalarından itibaren reayanın güvenliği yerelde ortaya çıkan yeni statü gruplarının mali güçlerine ve idari becerilerine bırakıldı. Diğer yandan toplumsal sınıflar arasında geçişsizlik ilkesi artık söz konusu olmayacaktı. Yöneten ve yönetilen sınıf arasındaki duvarlar yıkıldı ve reayadan askeri sınıfa geçişler yeni dönemin belirleyici özelliklerinden biri haline geldi. Yine ilk dönemde geçerli olan yerel hukukun taşra yönetiminde kabul edilmesi anlayışı yerine taşra yönetimi merkezden üretilen hukukla biçimlendirilmeye çalışıldı (Mundy ve Smith, 2013: 68-71). Merkezi idare yerel ekonomik kaynakların yerel gruplarca tasarruf edilmesini kabullenmesine karşın nihai kontrolünü merkezi hukukla tesis etmeye çalıştı. Yönetim ilkelerinde yaşanan bu değişimler taşra yönetimini yeniden biçimlendirecekti.

Eskiden sadece bazı büyük şehirlere yerleştirilen yeniçeri garnizonları 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren neredeyse her şehre konuşlandırılmaya başlandı (İnalçık, 2020b: 28, 29). Yeniçerilerin evlenme yasağı kaldırıldı ve ocağa asker yazılma kuralları gevşetildi. Esnaf ocak mensubu olmaya, ocak mensupları da esnaf olmaya başladı.⁵ Aile, iş ve mülk sahibi olan yeniçeriler artık şehrin sakini oldular ve dahası ayrıcalıklı konumlarından dolayı şehrin ileri gelenleri arasında yer aldılar (Itzkowitz, 1989: 132, 133). Böylece yeniçeriler kentlerde kent yönetimi üzerinde etkili bir statü grubu olmaya başladılar (Yaycıoğlu, 2021: 22). Bu durum toplumsal sınıflar arasında geçiş

yasağının eskisi kadar önemsenmediği anlamına geliyordu. Reaya askeri/ yönetici sınıfa geçebiliyordu.

Askeri teknolojide meydana gelen gelişmeler savaşlarda artık ateşli silahlarla donatılan orduların sonuç almasını sağlıyordu. 16. yüzyılda giderek sipahi gücü yerine piyade gücünün rolü artmıştı (Karpaz, 2011: 211). Ayrıca kale savaşlarına dönüşen sınır çarpışmaları hafif silahlı akıncılar yerine ağır silahlı askerleri etkili kılıyordu (Kunt, 2005: 25). Tüfek eğitiminde başarısız olan sipahilerin askeri ihtiyaçlara cevap vermemesi (Cem, 2021: 148) yanında tağışışten dolayı sipahilerin tımar gelirlerinin düşmesi, tımar sahipleri açısından da tımarların cazibesini düşürmüş ve tımar sistemi yerine iltizam sisteminin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştı (Keyder, 2013a: 23).

İltizam sisteminin yaygınlaşmasının başka sebepleri de vardı. İlk üç yüz yılda yapılan kısa süreli savaşların aksine artık yıllarca sürmeye başlayan savaşlar maaşlı orduyu zorunlu kılıyordu. Bu da nakit ihtiyacını artırıyordu. İltizam sistemi acil nakit ihtiyacını karşılamaya dönük bir uygulama olarak tercih edilir olmuştu (Doğan, 2018: 106-109). Ancak iltizam sürelerinin kısa oluşu gelir kaynaklarının verimli kullanılmaması sonucunu doğurdu. 17. yüzyılın sonuna doğru vergi kaynaklarının hayat boyu kullanım garantili ihale edilmesi kararlaştırıldı (Genç, 2019: 98-100). Malikane adıyla 1695 yılında getirilen bu sistem ile taşrada devlet toplum ilişkisi değişmeye başladı. Tımar sahiplerinin sistemdeki öneminin azalması taşrada yönetime katılan aktörlerde yaşanan önemli bir değişimdi. Tımar, askeri sınıf üyelerine verilirken iltizam veya malikane ihaleleri reayaya *alt sözleşmelerle* verilebiliyordu (Nagata, 2021: 396). 17. yüzyıldan itibaren aldıkları iltizam ihaleleriyle zenginleşen ve ayan sınıfına dahil olan bu zümre taşrada söz sahibi olmaya başladı.

17. yüzyılda gerçekleşen bir başka gelişme sultanın kapısı dışında yeni kapıların ortaya çıkmasına izin verilmesiydi (Göçek, 1999: 136-139). Valilerin hizmetkarlarından oluşan kapı halkları (maiyetleri) 17. yüzyılda taşrada yönetimin temelini oluşturmaya başladı (Kunt, 2012: 112-114; Salzman, 2011: 156). 1683-1703 arasında atanan 426 eyalet valisinden 117'si (%27,40) vezir ve paşaların kapılarında yetişmişti (Abou El-Haj, 1974: 442, 443). Salzman'a (2011: 150) göre malikane sistemi kapı halklarını finanse etmek amacıyla tasarlanmış bir sistemdi. Malikane sisteminin yarattığı zenginlerle birlikte kapı halkları içinde yetişen idareciler taşra yönetiminde insan kaynağının önemli bir unsuru olmaya başladı. Diğer yandan fetih siyasetinin terk edildiği bu dönemde yöneticilikte askeri bilgi yerine sivil uzmanlık bilgisinin öne çıkması taşra yönetiminde kalemiyenin

ağırlığını artırdı. 18. yüzyılda görev yapan birçok vali kalemiyeye mensup olacaktı (Itzkowitz, 2012: XL). Taşrada devlet ve toplumun kesiştiği alanda ortaya çıkan yeni aktörler, toplumsal ve ekonomik kökenleri itibariyle farklı bir yönetsel sürecin yaşanacağı bir dönemin kapısını açtılar. Böylece erken modern dönem olarak adlandırılan bu dönemde mülki taksimat aynı kalsa da taşra yönetiminin örgütlenme ilkelerinde köklü değişimler yaşandı (Karpas, 2009: 50,51).

Taşra Yönetim Örgütlenmesinde Değişim ve Oligarşik İdari Yapı

Malikane usulünün taşra yönetiminin bileşenlerinde meydana gelen değişimin boyutlarını genişletmesiyle taşrada ekonomik kaynakların kontrolü hızla merkezi idare ve onun uzantılarından yerel güçlere geçmeye başladı (Çizakça, 1999: 125-130). Ekonomik kaynakların iltizam ile alınması ve işletilmesi için gerekli olan parasal büyüklükler kefalet güvencesinin devreye girmesiyle karşılanabiliyordu. Bu ise taşradaki yerel elitlerin, malikane sahiplerinin ve taşrada alt sözleşmeler ile malikaneleri işleten ayan ve eşrafın borç ilişkisi içinde birbiriyle bağlanmasına yol açıyordu. Bu da taşra idaresini ilgilendiren konularda ayanın dikkate alınması sonucunu doğuruyordu (İnalçık, 2020b: 58, 59). Ayanın yerel idareye *doğrudan* katılımına yol açan bir başka gelişme ise 17. yüzyılda bütçe içindeki ağırlığı giderek artmaya başlayan olağanüstü vergilerin toplanma usulünden kaynaklanıyordu. Olağanüstü vergiler -köy, mahalle gibi- yerleşim bazlı tahakkuk ettiriliyor ve halk adına bu vergileri -daha sonra onlardan toplamak üzere- devlete peşin olarak ödeyen ayanlar taşra yönetimi içinde merkezi bir fonksiyon üstleniyordu (Cezar, 1986: 55).

Taşra yönetimde etkinliği artan ayanlar 17. yüzyılda mütesellimlik ve voyvodalık gibi görevlerle taşrayı *vekaleten yönetmeye* başladılar ve bu görevler ayanın servetini büyütmesini destekledi (McGowan, 2004: 784; Özkaya, 2020: 204). Malikane sisteminin sağladığı zenginlik ile birlikte 18. yüzyılda maliyeyi büyük sıkıntılara sokan ve ayana olan ihtiyacı artıran savaşlar ayanın taşra yönetiminde yerini daha kurumsal hale getirdi. Osmanlı merkezi idaresi taşra yönetim siyaseti olarak sürdürdüğü denge ve denetleme sistemini bir kenara bıraktı (Khoury, 2003: 100). Eşkıyalığın önlenmesi, asker istihdamı ve yerel asayişin sağlanması gibi kamusal görevleri üstlenen ayanlar buna karşılık olarak bey ve paşalık unvanlarını aldılar (Kaya, 2013: 149-159). Bunun yanında şehrin ayan ve eşrafı kendilerini temsil etmek üzere ayrıca bir ayan seçmeye başladı (Özkaya, 1994: 175, 176). Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan büyük ayan hanedanları aslında ayan-ı vilayet içinden seçilen, şehrin yönetiminde en etkili olan ve ayanların

reisi konumundaki bu baş ayanlar idi (Tuncer, 2018: 10-12). O bakımdan *reayanın içinden çıkan, gücünü servetinden alan ve profesyonel idareci olan kişilerin* taşra yönetimlerine katılmaya başlamasıyla erken modern dönem taşra idaresinde yönetici sınıf genişledi (Abou El-Haj, 2000: 96, 103).

Kent merkezleri dışındaki köyler ve daha küçük kırsal yerleşim yerleri de ayanların hakimiyetinden bağışık değildi. Bazı ayanlar köylü adına merkezi idareye peşin ödedikleri vergileri karşılamak için köylüleri borçlandırarak bazıları da köylülerin arazilerine el koyarak kurdukları büyük çiftliklerle köyler üzerindeki otoritesini büyütüyor ve kırsal alan rakip güçler/hizipler arasında çekişmeye sahne oluyordu (Nagata, 2021: 393-407; McGowan, 2004: 796-797). Teke mütesellimi Hacı Mehmet Ağa ve Saruhan mütesellimi Karaosmanzade Hüseyin Ağa 18. yüzyılın ikinci yarısında bu şekilde büyük arazileri elde ederek bölgesel bir güç haline gelmişlerdi (İnalçık, 1998: 27). Sırbistan gibi bazı yerlerde ise köylerin denetimi yeniçeri toprak ağalarının elindeydi (McGowan, 2004: 808). Ayanlar özellikle geliri yüksek tarımsal ürünlerin üretimini ve ticaretini köylülerin elinden bir şekilde alarak hem köylüler üzerinde yarı feodal bağıllık ilişkisi kurmaya çalışıyor hem de merkezi idare karşısında elini güçlendiriyordu. Babası bir şeyh olan Müridzade Hacı Mehmet Ağa'nın Edremit, Ayvalık, Gönen ve Karacabey bölgesinde yerel bir güç olarak ortaya çıkması bu şekilde gerçekleşmişti. Hacı Mehmet Ağa geçinemeyen köylülere borç vererek ve zamanla köylülerin mallarını haczederek -konak tipi gayrimenkuller hariç- 19209 zeytin ağacının ve 400 hektarlık hububat ekim arazisinin sahibi olmuştu (Faroqhi, 1998: 82-96). Köylülerin mülksüzleştiği 17. yüzyıl aynı zamanda büyük çiftlik sahibi ayanların ortaya çıktığı dönem olmuştu (Veinstein, 1998: 41-45).

18. yüzyılda taşrada merkezi idarenin yürütme gücünü temsil eden makam ya da kişi sayısının artmasıyla taşraya gönderilen emirlerde işler artık tek bir görevli üzerine bırakılmamakta; kadi, voyvoda, ayanlar, yeniçeri serdari, kethüdayeri gibi görevliler müştereken sorumlu kılınılmaktaydı (Tuncer, 2018: 18, 19). Bu görevliler kentin yönetimine etkin bir şekilde katılıyor ve kentin kaynaklarını merkezi idareden bağımsız bir şekilde kendi aralarında anlaşarak paylaşıyorlardı (İnalçık, 2020: 337). Yerel aktörlerin kent yönetimine katılmaları yerel meclisler aracılığıyla oluyor ve bu nedenle 18. yüzyılda yerel meclisler taşrada yönetimin merkezi haline geliyordu (Dağlı, 2020: 149). Yerel meclisler kentin idari ve iktisadi hayatına dönük bağımsız kararlar alıyorlardı. Sürekli oturumlar düzenleyen ve resmi görevliler, ulema ve ayandan oluşan bu yerel meclisler adeta bir *yerel oligarşi* olarak kenti yönetiyorlardı (İnalçık, 1977: 41-46). Yerel aktörlerin kıyasıya rekabeti⁶

ve müzakeresi sonunda alınan kararlar yerel örgütlenmenin esası haline gelmişti. Özellikle ayanların vazgeçilmez konumları nedeniyle taşranın de facto bürokrasisi haline gelen bu oligarşik kurul, merkezi idare karşısında kendini kabul ve tescil ettirmişti (Salzmann, 2011: 227-238; Yayıoğlu, 2016: 111-113). Meşveretin yerelde kurumsallaşması anlamına gelen yerel meclisler bir istişari kurul olmanın çok ötesinde icrai yetkileri olan bir organa dönüşmüştü (Özkaya, 1994: 30, 31). Merkezi idarenin uzantısı görevliler ve yerel aktörlerin çıkar ortaklığını yansıtan bu kurul etrafında gelişen ilişkiler bu dönemde taşra yönetimini biçimlendirmişti (Çakan, 2006: 45, 46). Bu ortaklık taşrada merkezi idarenin taşra uzantısı görevliler ile yerel sermayedarların statülerinin giderek eşit hale geldiğini gösteriyordu (Khoury, 2003: 80).

Tüccarlar, bürokratlar, askerler ve ulemadan kişiler bu dönemde ekonomik varlıkları olduğu gibi toplumsal ve siyasi sermayeyi de bölüşüyorlardı (Khoury, 2003: 97). Yerel aktörlerin, taşranın yönetiminde karar mercini oluşturması bu bölüşümün tezahürüydü. 1741-1762 tarihleri arasında Şam'da berberlik yapan Bediri ismindeki bir esnafın tuttuğu günlüklerde sık sık ayan meclisinin toplantılarından söz edilmesi eyaletin yönetiminde ayanların ağırlığını göstermektedir. Bediri'nin notlarından anlaşılmaktadır ki ayanlar temel gıda maddelerinin fiyatlarının belirlenmesinden kentte huzuru bozanların idamı için fetva çıkartılmasına kadar birçok önemli kararın alınmasını sağlıyorlardı. Hatta bazen merkezi idarenin temsilcisi vali ve yeniçeri ağalarıyla ayanlar birlikte hareket ederek merkezi idarenin kararlarını uygulamama yönünde kararlar alıyorlardı (El-Bediri, 2015: 43, 59, 60, 109, 110, 123, 182, 190). Saraybosna'da ayan meclisi o kadar güçlüydü ki vezir rütbesinde olmasına rağmen Bosna valisi ikametgahını Travnik'e nakletmeye mecbur kalmıştı. Saraybosna'nın ileri gelenleri valiye ancak kendileriyle aynı fikirde olduğu zaman itaat edeceklerini göstermişlerdi (McGowan, 2004: 788).⁷ Bu dönemde yerel aktörler, yaşadıkları bölgenin mütesellimliğine dışardan bir atamayı kabul etmeyecek kudrete erişmişlerdi. Merkezi idare yerel ileri gelenlerin üzerinde ittifak ettiği bir ayanı mütesellim olarak atamak zorunda kalıyordu. Örneğin 1771 yılında Çorum'a Çorumlu olmayan Dayal Ağa'nın mütesellim tayin edilmesi dirençle karşılaşmış, ayan ve eşrafla birlikte hareket edemeyen Dayal Ağa'nın vergileri toplayamaması üzerine mütesellimin görevine son verilmişti. Kriz, Çorum'un ileri gelen ailelerinden olan Peykeroğulları'ndan Mustafa Ağa'nın mütesellim tayin edilmesiyle aşılmıştı (Özkaya, 1994: 149). Diğer makamlar açısından da benzer durum söz konusuydu. Örneğin Şam eyaletinin 1516 yılında fethinden sonra bu eyalete müftüler İstanbul'dan gönderilmişken 1692 yılından itibaren

nerdeyse bütün müftüler yerli ailelerden atanmıştı. Müftülük makamı artık Bab-ı Ali'nin bürokratik politikalarının değil, yerel iktidar mücadelelerinin bir aracı haline gelmişti (Van Leeuwen, 2012: 136).

Açıkça görülmektedir ki erken modern dönemde taşra yönetiminde merkezi denetimin ve Osmanlı rejiminin meşruiyetinin boyutları daralmış ve var olan meşruiyetin niteliği de değişmişti. Eskiden taşrada makam ve mevkiiler ümera sınıfından olmakla ilişkilendirilerek dağıtılırken yeni dönemde artık ekonomik kaynaklar üzerinden yönetime katılma hakkı veriliyordu (İnalçık, 2020: 336; Faroqhi, 2012: 102, 103). Kaldı ki yerel aktörlerin yönetime katılımı merkezi idarenin başışı sonucunda değil, ayanların iktisadi teşebbüslerine duyulan ihtiyaç nedeniyle oluyordu. Kafadar'ın (2012: 139) ifadesiyle; "İnsanlar artık devletin yerleşmiş ve kabul görmüş mekanizmaları ve yetkilileri tarafından seçilmek ve atanmak yerine kendilerini sisteme saplıyorlardı."

Bu değişim ve dönüşüm devletin esnekliğine işaret ediyordu. İmparatorluğu despotik olarak niteleyen modernleşmeci perspektifin aksine Osmanlı idare tarzı Rechtsstaat (kanun devleti) özelliği taşıdığını ve bu nedenle despotik olmadığını göstermişti (Heper, 2006: 57).⁸ Osmanlı rejimi 17. yüzyıl krizini aşabilmek için gerekli çarelere başvurmuş, bu sayede siyasi ve bürokratik mücadele alanı genişleyerek hakim sınıflar çeşitlenmişti. Merkezi idarenin talepleri ya da ihtiyaçları, ehl-i örf mensubu taşra görevlileriyle ayan-ı vilayetin *müşterek çalışması* olmadan karşılanamıyordu. Yayıoğlu'na göre (2016: 113) yerel elitler, onlarsız yönetilmesi mümkün olmayan imparatorluğun partnerleri haline gelmişti. Kadının başkanlığında toplanan ve ayan yanında halktan bazı kimselerin dahi katıldığı *yerel meclisler* 18. yüzyılda bu müşterek çalışma ortamını sağlayan yegane idari organ olmuştu (Özkaya, 2020: 29, 207, 218). Ancak 18. yüzyılın sonuna doğru iyice kuvvetlenen bazı ayan hanedanları⁹ bölgesel bir nüfuz alanı oluşturarak merkezi idare karşısında oldukça özerk hareket etmeye başladılar. Buralarda karar alma merkezi, oligarşik idarenin yürütme organı olan yerel meclislerden ayan ailelerine geçmeye başladı (Yaman, 1940: 1173). Böylece taşra yönetiminin esası haline gelen oligarşik yerel yönetim kültürü çözülmeye ve 19. yüzyılda taşra yönetiminin örgütlenme ilkeleri dönüşmeye başladı.

Hiyerarşik Örgütlenme Dönemi (1842 – 1949)

Merkezi idare 19. yüzyılın ilk yarısında taşrada yaşanan özerkleşme hareketlerini kırmaya, büyük ayan hanedanlarının egemenliğini parçalamaya ve taşra yönetimine yeni bir düzen getirmeye çalıştı. Bürokratlar taşrada

güç ve sermayenin birbirinden ayrılmasının yollarını aradı ve ayanlar ile örtük bir uzlaşmaya varmayı denedi. Bu uzlaşma planına göre taşrada siyasi üstünlüğün hükümete ait olduğunun kabul edilmesi karşılığında ayanların ekonomik ayrıcalıklarının devamına izin verilecekti (Quataert, 2004: 894). Bunu sağlamaya çalışan Nizam-ı Cedid programı ve II. Mahmud'un taşra politikaları bazı bölgelerde başarı sağlasa da büyük ayan hanedanlarının gücünün kırıldığı yerlerde bu kez ayrılıkçı hareketler güçlenmeye başladı (Yaycıoğlu, 2016: 53; Sezer Feyzioğlu, 2018: 153). Mısır eyaleti ise taşra yönetimi içinde hayli özerk bir konum elde etmeyi başardı.

Taşra yönetiminin örgütlenmesinde yaşanan problemler Osmanlı bürokratlarını bu konuda daha radikal reformlar yapmaya zorluyordu. 18. yüzyılın sonundan itibaren yazılan çok sayıda layiha ve yurtdışı görevlerde bulunmuş sefirlerin yazdığı sefaretnamelerde taşra idaresinin yapılanmasına dönük birçok öneri getirildi (Kuran, 1968: 65; Çağman, 2010: 35,56). Bu öneriler ve taşrada yapılan bazı düzenlemelerden çıkarılan dersler Tanzimat döneminde ete kemiğe bürünecek ve Tanzimat sonrasında taşra idaresi yeni ilkeler temelinde örgütlenecekti (Darling, 2019: 377). Merkezi idare taşra yönetiminde görevli memurlarının yetki genişliğini daraltmaya ve taşra yöneticilerinin merkeze tabi olmasını sağlamaya çalışacaktı (Başa, 2016: 152). Merkezi idareyi taşrada bu tür merkezîyetçi politikalar izlemeye zorlayan sebepler vardı. Bazı gelişmeler ise merkezîyetçi politikaların uygulanmasını -görece- kolaylaştırıyordu.

Taşra Yönetiminin Örgütlenme İlkelerini Dönüştüren Sebepler ve Yeni İlkeler
19. yüzyılın ilk yarısından itibaren taşra yönetiminin yeniden ve farklı ilkeler temelinde örgütlenmesine yol açan sebeplerin başında ekonomik faktörler gelmekteydi. 1844 yılında merkezi idarenin kişi başı bütçe geliri 17 kuruş gibi oldukça düşük bir rakamdı (Özbek, 2015: 22-25). Fuat Paşa, 1861/1862 yılında bile hala kişi başı bütçe gelirin 45 kuruş olduğunu, bu rakamın İngiltere ve Fransa'da 250-300 kuruştan çok olduğunu ifade etmişti (Şener, 1990: 201). Bunun en önemli sebebi yerel aracılardan milli gelirden aldıkları payların yüksek oluşuydu. Özellikle vergi toplama hakkını iltizam ile satın alan yerel elitlerin yüksek karları merkezi idareye akan gelirin azalmasına yol açıyordu (Kasaba, 1993: 70).¹⁰ Aracıların bu paylarını azaltmak ancak merkezîyetçi bir taşra idaresiyle mümkün olacaktı (Uzun, 2002: 10).

19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ayrılıkçı hareketler taşra idaresinde yeni bir yapılanmayı zorunlu kılan bir başka gelişmeydi (Akkuş, 2011: 40). Milliyetçi motifle ortaya çıksa da esasında ekonomik gerekçelere dayanan¹¹

bu hareketlerin önlenmesi *halkın idareye katılımını sağlayan ama merkezi denetimi güçlü tutan* bir idareyle gerçekleştirilebilecekti (Cevdet Paşa, 2021: 69-71). Üstelik ayrılıkçı hareketlerin yoğun olarak görüldüğü bölgelerde yaşayan gayrimüslimlerin yönetime katılımı ve entegre edilmesi sayesinde dış baskıların önüne geçilebilecekti (Ortaylı, 2010: 132, 133).

Diğer yandan merkezi idarenin yerel elitlerin gücünü kırmaya dönük politikaları Avrupalı güçlerin Osmanlı topraklarında görmek istediği ekonomik yapıyla büyük oranda örtüşüyordu. 19. yüzyılın büyük bölümünde Osmanlı toprak bütünlüğünden yana olan İngiltere ve Fransa gibi büyük kapitalist güçler Osmanlı taşrasında etkin olan yerel elitlerin gücünün zayıflatılmasından yanaydı. Osmanlı merkezi idaresinin bu yönde adım atmaya hazır olması neticesinde 1838 Balta Limanı Anlaşması imzalandı (Pamuk, 1984: 128). Bu anlaşmada Yed-i vahid usulünün kaldırılmasıyla hem merkez bürokratlarının hem de İngiliz tüccarların işine gelen bir düzenleme yapılmış ve başta Mehmed Ali Paşa olmak üzere yerel egemenlerin güçleri trpanlanmış oldu (Yerasimos, 1977: 629).¹²

Taşrada yerel aktörleri değiştiren ve merkeziyetçi düzenlemelerin yapılabilmesine imkan tanıyan bir başka gelişme Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıydı (Tönük, 1945: 88-90). Ayrıca 19. yüzyılda gelişen telgraf teknolojisi, demiryolu ve posta hizmetleri sayesinde merkezi idarenin taşra üzerindeki hakimiyeti artmıştı (Çakmak, 2019: 59-61). Böylece taşrada yerel egemenlerin gücü zayıflatılmış ve mevcut yerel elitlerin yerel idarelere nüfuzu merkezi idarenin nihai denetimi altına alınabilir hale gelmişti.

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında yaşanan küresel gelişmelerin Osmanlı devlet ve toplum hayatında yarattığı değişim Osmanlı'nın son döneminde merkeziyetçi politikalara süreklilik kazandırdı. Taşrada yerel elitlerin kompozisyonu -merkeziyetçi politikalar lehine- değişti. Rum ve Ermeni nüfusun hızla azalması, Müslüman orta sınıfın tarih sahnesine çıkması merkezi idarenin taşrayı daha kolay kontrol etmesini sağladı (Keyder, 2013b: 108-160). 1921 Anayasa'sının yerel özerklikçi taşra yönetim anlayışı dışarda tutulursa Erken Cumhuriyet Dönemi'nde katı merkeziyetçi uygulamalara devam edildi.

Taşrada Hiyerarşik İdari Yapılanma

19. yüzyılın ilk yarısından itibaren takip edilen merkezileşme, sistemleşme ve denetimin güçlendirilmesi politikaları ile merkezi idare kendi yetkilerini kamusal hayatın her alanını kapsayacak biçimde genişletmeye çalıştı (Avcı,

2017: 37). Bunu sağlamak için taşra yönetim birimlerinin görev alanını daraltan düzenlemeler yapıldı. Muhassıllık usulü her ne kadar geçici bir süre uygulanmışsa da merkezi idarenin tutumunu göstermesi bakımından önemliydi. 1842 yılında mülki birimlerin görev alanını ve görevlilerini düzenleyen önemli bir yenilik yapıldı. Eyalet, sancak, kaza ve köy olarak dört kademedan oluşan mülki taksimat bu düzenleme ile *hiyerarşik* bir ilişki içinde yeniden örgütlendi (Torun, 2012: 68-72). Kaza artık kadının başında bulunduğu *adli-idari bir birim değil, idari-mali bir birim* olacak ve kaza müdürü tarafından yönetilecekti. Sancak ise mütesellim gibi görevliler tarafından değil, doğrudan merkezden atanan kaymakam tarafından yönetilecekti. Eyaletin başında yine vali olacaktı, ancak yeni düzenleme ile valinin mali yetkileri defterdara, askeri yetkileri muhafız adlı komutana verilmişti (Çadırcı, 1997: 224-248).

Muhassıllık uygulaması ile beraber getirilen meclisler ise yeni düzende memleket meclisleri adı verilen meclislere dönüştürüldü. Bu meclisler neredeyse doğrudan Meclis-i Vala'ya bağlı olarak örgütlendi. Memleket meclislerine verilen icrai ve yargısal yetkiler de hesaba katıldığında merkezi idare açık biçimde taşra uzantılarının yetkilerini kısıtlamıştı (Efe, 2009: 91, 92). Asi valiler ve ayanlarla karşı karşıya gelinen geçmiş dönemlerden çıkarılan dersler doğrultusunda merkezi idare yeni dönemde taşrada ne kendi uzantısı memurlara ne de yerel elitlere onların nüfuzunu artıracak yetkiler vermek istiyordu (Başa, 2016: 152).

Taşrada resmi ve sivil aktörlerin gücünün kırılması bu aktörlerin aşağıdan yukarıya doğru dikey bir silsile içinde örgütlenebilmesine imkan tanıdı. Taşrada mülki birimlerin yetkileri azaltılmakla birlikte özellikle mülki birimlerin kendi aralarında *hiyerarşik* bir ilişki içinde olmasına dönük kurallar getirildi. Kaza eskiden olduğu gibi eyalet ve sancaktan bağımsız olmayacaktı. Yine her mülki birimde kurulan meclisler bir üst birimin meclisine karşı sorumlu olacaktı. Kaza müdürlerinin seçimlerinde sancak kaymakamının rol alması, kaza müdürlerinin görevlerine bazı koşullar gerçekleştiğinde vali tarafından son verilebilmesi, meclislerde çıkarılan bütçelerin bir üst mecliste onaylanması gibi düzenlemeler taşrada *hiyerarşik bir kurumsallaşmanın ortaya çıkmaya başladığını* göstermekteydi (Torun, 2005: 43-45; Akkuş, 2011: 32-39).

Merkezi idarenin taşra uzantılarının ve yerel elitlerin gücünü kırmaya dönük merkezîyetçilik usulü bir süre sonra bütün işlerin merkeze intikal etmesine ve uzun sürede çözülmesine ya da çözümsüz kalmasına yol açınca

merkeziyetçilik usulünün uygulanma biçiminde değişikliğe gidildi (Sencer, 1984: 53). Merkeziyetçilikten taviz verilmedi ancak valilerin yetkileri artırıldı. Eyaletler *tevsi-i mezuniyet* ilkesine göre yönetilmeye başlandı. Merkeze bağlı, güvenilir ve artık maaşlı bir memur haline gelen valiler merkez adına kullanacağı bazı yetkilerle donatıldı. 1852 yılından itibaren mütemadiyen valilerin vilayette astları ile sancak ve kaza yöneticileri üzerindeki hiyerarşik gücü pekiştirildi. Yerel meclislerin başkanı da artık vali olacaktı (İnalçık, 1992: 110-111). Valinin ve diğer mülki birim yöneticilerinin başkanlık ettiği yerel meclislere özellikle 1864 Vilayet Nizamnamesi'nden sonra verilen görevler taşra yönetiminde tefrik-i vezaif ilkesini gündeme getirdi. 1876 yılında *tevsi-i mezuniyet* ve tefrik-i vezaif ilkesi taşra yönetiminde anayasal ilkeler haline geldi (Tönük, 1945: 219). Valinin vilayet sınırları içindeki memurlar, meclisler ve mülki birimler üzerindeki otoritesi -1921 Anayasası dönemi istisna tutulursa- 1949 yılına dek güçlendirilmeye devam etti. Merkeziyetçilik taşra birimlerinden merkez birimlerine kadar en önemli örgütlenme ilkesi haline gelmişti.¹³ Erken Cumhuriyet Dönemi'nde taşrada görev yapacak memurların birçoğunun ataması merkezden gerçekleştirilmeye başlandı (Görgün, 2014: 79, 80).

Merkeziyetçi, hiyerarşik ve merkezi idarenin uzantısı valilerin yetki genişliğine dayalı modernleşen taşra yönetim sisteminin bir diğer özelliği yerel elitleri/egemenleri adeta bir yarı memur statüsüne sokarak sistem içine çekmesiydi. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren siyasi güçleri zayıflatılan yerel egemenlere 1840 yılından itibaren yerel meclislere katılım imkanı getirildi. Elbette özellikle erken modern dönemden beri yerel elitler yerel meclislerin vazgeçilmez unsuruydu. Bu kez yapılan düzenlemeler ise onlara hiyerarşik yapı içinde görev tanımları belli yarı memur statüsü veriyordu.¹⁴ Yerel elitlerin meclislere alınmasıyla meclislerin yürüttüğü vergiye ilişkin işlerde merkezi idarenin sorumluluğunun ayan ve eşrafla paylaşılması hedeflenmiş ve reformların yerelde benimsenmesinin kolaylaşacağı düşünülmüştü (Şener, 1990: 55).¹⁵ Osmanlı'nın son döneminde güçleri kırılan yerel egemenlerin Erken Cumhuriyet Dönemi'nde idare meclislerindeki ağırlığı azaltılmaya çalışıldı (Çakan, 2006: 62). Böylece bürokratik bir merkeziyetçilik kurularak yerelde kapitalizm öncesi ekonomik yapıların ve toplumsal sınıfların tasfiyesine çalışılmıştı (Önen ve Reyhan, 2011: 541). Erken Cumhuriyet Dönemi bürokrasisinde yetişmiş ve katı merkeziyetçi anlayışı kanıksamış bürokratların elinden çıkan 5442 sayılı kanun bu nedenle hiyerarşik, merkeziyetçi, *tevsi-i mezuniyete* dayalı ve mülki idarecilerin yerel egemenler üzerinde geniş idari vesayet yetkilerine sahip olduğu bir taşra yönetim sistemi öngörüyordu.

Sonuç

Örgütlenme ilkelerinde görülen değişimler dikkate alındığında Osmanlı/Türk taşra yönetiminin üç tarihsel evreden geçerek teşekkül ettiği anlaşılmıştır. İlk dönemde taşra yönetimi; adalet dairesi, toplumsal sınıflar arasında geçişsizlik, yerleşik kuralların kabulü, kapsayıcılık, esnek/popüler ve uzlaşmacı dini anlayış ilkeleri temelinde örgütlenmişti. Gerek merkezi idarenin uzantısı olan birimler arasında gerekse yönetimin paydaşı olan diğer yerel güçler arasında hassas bir denge kurulmuştu. Bu hassas denge sayesinde merkezi idare 16. yüzyılın sonlarına kadar resmi, yarı resmi ve sivil bütün taşra güçleriyle ayrı ayrı dikey bir ilişki kurarak bu güçleri -görece- sürekli ve sıkı bir şekilde denetlemeyi amaçlamıştı. Merkezi idare, reayanın taleplerini merkezi denetim ve yerel güçler arasında kurulan bu denge ile karşılayabileceğini düşünüyordu.

16. yüzyılın sonlarından itibaren yaşanan gelişmeler taşrada devlet-toplum ilişkisini köklü biçimde değiştirdi. Sınıflar arası geçiş mümkün hale geldi ve reaya sınıfından askeri/yönetici sınıfa geçişler olağanlaştı. Para ekonomisinin yarattığı yerel zenginler kent merkezleri ve köyleri kapsayacak şekilde yerel yönetimlerde söz sahibi olmaya başladı. Özellikle malikane sisteminin 1695 yılında hayata geçmesinden sonra 18. yüzyılda yerel idare, merkezi idarenin uzantısı taşra yöneticileri ile ayan ve eşrafın ortak çıkarları etrafında örgütlenmeye başladı. 17. yüzyıl öncesinin tersine taşra güçleri arasında yatay ilişkiler ve bağlar kuruldu. Artık yerel idarede kararlar, içinde memur ve sivillerin olduğu çeşitli statü gruplarının rekabeti ve uzlaşısı sonucunda ortaya çıkıyordu. Ayan ve eşrafın vazgeçilmez üye olarak varlığını kabul ettirdiği bu karar alma ve yönetim organı, yerel meclisler idi. Yerel meclis; yerel aktörlerin, ulemanın ve ümeranın oligarşik bir şekilde taşrayı yönetmesine imkan tanıyacak biçimde örgütlenmişti. Bu bakımdan erken modern dönemde yerelde kararlar müzakere ile alınıyor, yerel ekonomik kaynakların yönetimi ve bölüşümü yerel aktörler tarafından sağlanıyordu.

18. yüzyılın sonundan itibaren ve 19. yüzyılın ilk yarısında erken modern dönemde kurulan oligarşik yönetim örgütlenmesi çözülmeye başladı. Merkezi idare, milli gelirden daha fazla pay almak için taşrayı yeniden örgütlemeye çalıştı. Kişi başı vergi gelirini artırmak, yerel elitlerin ayrıcalıklarını sınırlandırmakla mümkün olacağından özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren taşra yönetimi merkeziyetçi ve hiyerarşik bir şekilde örgütlendi. Ayan ve eşrafın reformlara karşı oluşacak sosyal tepkiyi azaltmak maksadıyla yerel meclislere kabulüne devam edildi. Bununla birlikte ayanlar artık görev tanımı belli ve hiyerarşik sistem içinde çalışan memurlar haline

getirilmişti. Osmanlı son döneminde ve Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yerel egemenlerin gücü önemli ölçüde parçalandı. Yüzyılın ortasında, bugün halen meri olan 1949 tarihli ve 5442 sayılı kanunla keskin bir hiyerarşi öngören ve katı merkezîyetçi taşra yönetimi teşekkül etti.

Sonnotlar

1- Ahmet Cevdet Paşa'nın eserlerinde bunu görmek mümkündür; *"Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa musalahadan beri Bağdat Valiliğini isterdi. Lakin kendisine pek de emniyet olunamazdı. Çünkü Ömer Paşa Arnavutluk ve Kürdistan Muharebelerinde ve ba'dehu Bosna'da şöhet alarak kumandanca mahareti müsellemler ise de umur-ı mülkiyeye vukufu olmadığından bulunduğu yerlerde umur-ı mülkiyyeyi ihlal ve memleketin ileri gelenlerini perişan ede geldiğinden umur-ı mülkiyyede istihdamı münasip görülüyordu"* (Cevdet Paşa, 1953: 34).

2- 1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, 'Mülki İdare Bölümlerinin Kuruluşları' başlığını taşıyan birinci bölümünde İl, İlçe ve Bucak teşkilatlarının kurulması sürecini anlatmaktadır (18.06.1949 tarihli 7236 sayılı resmi gazete).

3- Bazı kentler, loncaları sayesinde geniş idari ayrıcalıklar elde etmişlerdi. Kimi Batılı gezginler Saraybosna ve Kayseri'yi bu ayrıcalıkları nedeniyle kent cumhuriyetleri olarak tavsif etmişlerdi (İnalçık, 2015: 167).

4- Barkey (2011b: 129,130) yerel unsurların başkentle dikey ilişki içinde olmaları yanında özellikle merkezi idare tarafından birbirlerinden ayrı tutulmalarına vurgu yapmaktadır. Bir tekerleğin çubukları gibi hepsi merkeze bağlı ancak birbirlerinden bağımsızdır. Bu sayede merkezi denetim güçlü olmuş ve imparatorluk çapında özerk birimlerin oluşmasının önüne geçilmiştir.

5- Kunt (2012: 113), tağşiş edilmiş akçeyle maaşları ödenen ve enflasyon altında ezilen yeniçerilerin yaşadığı mali kayıpların telafi edilebilmesi amacıyla bu yasakların gevşetildiğini ifade etmektedir.

6- Bazı şehirlerde ileri gelenler gruplaşıyor ve yerel ekonomik kaynaklardan daha fazla pay alma yarışına giriyorlardı. 1777 yılında Ankara'nın Çubukabad kazasında avarız, imdad-ı hazeriye ve ferman ile ilan olunan vergilerin toplanması konusunda halktan ileri gelenler anlaşmazlığa düşmüş, birinci grup (ferik- evvel) ve ikinci grup (ferik-i sani) olarak gruplaşmışlar ve vergilerin toplanması işini üstlenmek için zorlu bir güç yarışına girişmişlerdi (Özkaya, 1994: 176).

7- Merkezi iktidarın buyrukları bu dönemde ayanların tutumları karşısında bazen havada kalmıştır. Musullu ayan hanedanından Celilzade Süleyman Paşa'yı Musul Valisi ve resmi mültezim yapan merkezi hükümetin valiye 1775 yılında yazdığı şu mektupta geçen ifadeler ayanlar olmadan taşrada devlet gücünün kullanılmadığını göstermesi bakımından önemlidir;

Sen, yukarda adı zikredilen vezir, gönderdiğimiz birçok mektuba karşın, Bağdat valisinin erzak ve asker gereksinimini karşılamaya yardımcı olmaktan kaçındın... Musul'un mubayaacısı olarak devlete ait vergileri toplayıp erzak aldıktan sonra Bağdat'a göndermen için bir buyruk gönderdik... Bu görev dürüstlük ve savsaklamadan yerine getirilmeli. Tarım ürünü (gıdalı) Musul'dan gönderilmeli ve istifçilik yapılmamalıdır. (Khoury, 2003: 77).

8- Kafadar Osmanlı siyasi sistemini meritokrasi olarak tavsif etmiştir; "Bu sistem idarecilere, içlerinden yeteneklerine ve hizmetlerine göre askeri ve idari atamalar yapabilecekleri, dikkatlice seçilmiş ve eğitilmiş insanlar havuzu" sağlamaktadır (Kafadar, 2011: 116). Soylu sınıfın olmaması, unvanların, iktidarın ve girişimlerin insana değil görevlere bağlı olması, görevinden alınan her bürokratin sıradan bir insan haline gelmesi gibi özellikler Osmanlı'da monarşik sistemi yumuşatan demokratik öğeler olarak görülmüştür (Collas, 2005: 63).

9- Yaycıoğlu'na göre (2016: 76) ayanlar için kullanılan ve 18. yüzyılda yaygınlaşan kazanan hanedan tabiri, örtük olarak 'ülkede artık tek bir hanedan yok' mesajı vermektedir.

10- Sultan Abdülmecid iltizam usulünü kılıfına uydurulmuş hırsızlık anlamına gelen "sirkat-ı müevvele" olarak tabir etmişti (Aliye, 1995: 88).

11- 1804 Sırp isyanına zemin hazırlayan en önemli faktörlerden biri, halkın, devlete verdiği öşürden başka 18. yüzyılda ortaya çıkan büyük çiftlik sahiplerine ödemek zorunda kaldıkları öşür idi (Veinstein, 1998: 45).

12- Fatma Aliye bu durumu şöyle tasvir etmişti; "...*Reşit Paşa'nın kalemi Mehmed Ali Paşa'nın kılıcına galebe ederek onun kılıcını kınına koydurdu*" (Aliye, 1995: 45).

13- Henüz 1908 yılında bile merkezîyetçiliğin ulaştığı noktayı anlamak açısından verilecek şu örnek çarpıcıdır: Gediz Kazası Maarif Komisyonu, kazanın panayır alanı ile ilgili bir düzenleme yapmak ister. Komisyonun talebi Gediz Kaza İdare Meclisi'nde görüşülür ve kabul edilir. Daha sonra kazanın bağlı olduğu Kütahya Sancağı ve Hüdavendigar Vilayeti idare meclisleri sırasıyla talebi görüşür ve uygun bulur. Kazanın talebi vilayet tarafından Dahiliye Nezaretine, nezaret tarafından da Sadaret'e iletilir. Sadaret tarafından Şura-yı Devlet Maliye Dairesine havale edilen evrak burada değerlendirilir ve kazanın talebi kabul edilir. Evrak aynı silsileyi takip ederek kazaya gönderilir (Çakmak, 2019: 42).

14- Adana-Tarsus bölgesinde etkili bir ayan hanedanı olan Menemencioğulları'ndan Ahmet Bey, ailesi ve kendisinin yaşadıklarını kaleme aldığı hatıratında 1840'lı yıllarda aile üyelerinden bazılarının kaimmakam, bazılarının meclis azası, bazılarının da kaza müdürü olarak nasıl sistem içine çekildiklerini anlatmaktadır (Menemencioğlu Ahmet Bey, 1997: 145-171).

15- Yerel eşrafın yerel sorunların çözümüne ortak edilmesi anlayışı vilayet meclisleriyle sınırlı değildi. Kırmızı, 1860'lı yılların düzenlemeleri sonucunda vilayetlerde yerel eşrafın katılımıyla oluşturulan 25 komisyon tespit etmiştir. Liste için bkz: Kırmızı, 2008: 137.

Kaynakça

Abou El-Haj R A (1974). The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A Preliminary Report Author(s). *Journal of the American Oriental Society*, 94 (4), 438-447.

Abou El-Haj R A (2000). *Modern Devletin Doğası 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. O Özel ve C Şahin, Ankara: İmge.

Ahmed Cevdet Paşa (1953). *Tezahir 13-20*. C Baysun (der), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ahmed Cevdet Paşa (2021). *Cevdet Paşa'nın Layihaları Devlet Din Islahat Hukuk Maarif*. A Z İzöğür ve İ Kara (der), İstanbul: Dergah.

Akdağ M (1979). *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi Cilt 1, 1243-1453*. Ankara: Tekin.

Akkuş Y (2011). *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul.

Aliye F (1995). *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. İstanbul: Bedir.

Al-Qattan N (2011). Osmanlı Mahkemesi. İçinde: V H Aksan ve D Goffman (der), *Erken Modern Osmanlılar*, İstanbul: Timaş, 269-283.

Avcı Y (2017). *Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Döneminde Kent Mekanında Devletin Erki ve Temsili*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Bağdemir A (2009). Adalet Mülk'ün Temelidir Özdeyişi Üzerine. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 4 (3), 283-296.

Balivet M (1997). Açık Kültür ve 14. Yüzyıl Osmanlı Kentlerinde Dinler Arası İlişkiler. İçinde: E Zachariadou (der), *Osmanlı Beyliği 1300-1389*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 1-7.

Barkey K (2011a). *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. Çev. Z Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Barkey K (2011b). *Farklılıklar İmparatorluğu Osmanlılar: Bir Karşılaştırmalı Tarih Perspektifi*. Çev. E Kılıç, İstanbul: Versus.

Baş Y (2019). Osmanlı Toplum Yapısı. İçinde: S H Özkan (der), *Osmanlı Tarihi (1299-1774)*, İstanbul: İdeal Kültür, 265-297.

- Başa Ş (2016). *Kurumsallaşma Bağlamında Dahiliye Nezaretinden Dahiliye Vekaletine Geçiş (1920-1923)*. Ankara: Türk İdari Araştırmalar Vakfı.
- Bauer T (2020). *Müphemlik Kültürü ve İslam Farklı Bir İslam Tarihi Okuması*. Çev. T Bora, İstanbul: İletişim.
- Baykara T (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Berkes N (2019). Türkiye'de Çağdaşlaşma Olgusu. İçinde: E Kalaycıoğlu ve A Y Sarıbay (der), *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Bursa: Sentez, 149-174.
- Cem İ (2021). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Cezar Y (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi 18. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih*. İstanbul: Alan.
- Cin H ve Akyılmaz S G (1995). *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Collas B C (2005). *1864'te Türkiye Tanzimat Sonrası Düzenlemeler ve Kapitülasyonların Tam Metni*. Çev. T Tunçdoğan, İstanbul: Bileşim.
- Çadırcı M (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çağman E (2010). *III. Selim'e Sunulan İslahat Layihaları*. E Çağman (der), İstanbul: Kitabevi.
- Çakan I (2006). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Kamu Yönetiminin Modernleşmesi: Merkezileşme. *Amme İdaresi Dergisi*, 39 (4), 45-73.
- Çakmak B (2019). *Taşra İdaresinde Osmanlı Merkezileşmesi Gediz'de Kaza İdaresi ve Sorunları*. Ankara: Hitabevi.
- Çizakça M (1999). *İslam Dünyası'nda ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*. Çev. Ş Layikel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Dağlı M (2020). 18. Yüzyıl Sonunda Ayanlık Siyaseti ve Germiyanzadeler. *Osmanlı Araştırmaları*, 55/55, 145-180.
- Darling L T (2019). *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*. Çev. A Tonguç, İstanbul: Alfa.
- Darling L T (2022). *Ortadoğu'da Sosyal Adalet ve Siyasal İktidarın Tarihi*. Çev. H Karagöz, İstanbul: Alfa.
- Doğan H (2018). Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Tımar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Malikane Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar. *International Journal Of History*, 10 (9), 103-131.

Eken İ (2021). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Merkez-Taşra İlişkisi Açısından Taşra Yönetim Yapısının İncelenmesi. *Ekonomi Politik Araştırmalar Dergisi*, 1 (2), 11-28.

Ergenç Ö (1995). *16. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.

Ergenç Ö (2013). *Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Ertürk Keskin N (2009). *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*. Ankara: Tan.

Faroqhi S (1998). Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmet Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri. İçinde: Ç Keyder ve F Tabak (der), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 17-36.

Faroqhi S (2003). *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*. Çev. Z Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Faroqhi S (2012). Post-Kolonyal Dönüm Öncesi ve Sonrasında İmparatorluklar: Osmanlılar. İçinde: D Quataert ve B Tezcan (der), *Hakim Paradigmaların Ötesinde Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*, Ankara: Tan, 83-105.

Faroqhi S (2016). *Devletle Başa Çıkmak*. Çev. H K Bejsovec, İstanbul: Alfa.

Genç M (2019). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken.

Göçek F M (1999). *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*. Ankara: Ayraç.

Görgün Ç (2014). *Türkiye'nin Mülki İdare Sisteminde Merkezîyetçiliğin İnşası (1923-1949)*. (1923-1949). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Güler B A (2009). Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi Nedir?. İçinde: B A Güler (der), *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, İstanbul: İmge, 13-38.

Güler B A (2021). *Türkiye'nin Yönetimi*. Ankara: İmge.

Gran P (2012). Batı'nın Yükselişi mi Zengin'in Yükselişi mi? Oryantalizmin Alternatifi Meselesi. İçinde: D Quataert ve B Tezcan, *Hakim Paradigmaların Ötesinde Rifa'at Abou-El-Haj'a Armağan*, Ankara: Tan, 71-79.

Hathaway J (2011). Osmanlı Tarihinin Dönemlere Ayrılması Sorunu 15-18. Yüzyıllar. İçinde: M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul: Timaş, 165-174.

Heper M (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Çev. N Soyarak, İstanbul: Doğubatı.

Howard D A (2011). Osmanlı Tarih Yazıcılığı ve 16-17. Yüzyılların Gerileme Edebiyatı. İçinde: M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul: Timaş, 223-248.

Itzkowitz N (1989). *Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek*. Çev. İ Özel, İstanbul: Çıdam.

Itzkowitz N (2012). 18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri. İçinde: B Tezcan ve Karl R Barbir (der), *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu Norman Itzkowitz Armağanı*, Çev. Z N Yelçe, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, xxix-xlvı.

İpşirli M (1994). Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı. İçinde: E İhsanoğlu (der), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi 1. Cilt*, İstanbul: IRCICA, 139-282.

İlhan M (2022). *Türkiye’de Mülki İdare Sisteminin Oluşumunun Politika Transferi Bağlamında Analizi*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray: Aksaray Üniversitesi.

İnalçık H (1954). *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İnalçık H (1977). Centralization and Decentralization in Ottoman Empire. İçinde: T Naff ve R Owen (der), *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, London and Amsterdam: Southern Illinois University Press, 27-52.

İnalçık H (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*. İstanbul: Eren.

İnalçık, H (1998). Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar. İçinde: Ç Keyder ve F Tabak (der), *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 17-36.

İnalçık H (2011). *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*. İstanbul: İsam.

İnalçık H (2015). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. R Sezer, İstanbul: Yapı Kredi.

İnalçık H (2017). *Osmanlı ve Avrupa Osmanlı Devleti’nin Avrupa Tarihindeki Yeri*. İstanbul: Kronik.

İnalçık H (2020). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

İslamoğlu-İnan H (1998). Hukuk, Mülkiyet, Meşruiyet, Mukayeseli Tarih Yazımı İçin Bir Öneri. İçinde: H C Tuncer (der), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993-Ankara: Bildiriler*, Ankara: Tarih Vakfı Yurt, 1-14.

Kafadar C (2011). Osmanlı Tarihinde Gerileme Meselesi. M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul, Timaş: 97-150.

Kafadar C (2012) Yeniçeriler ve Osmanlı Döneminde İstanbul’un Ayaktakımı: Yok Yere mi Asiydiler? İçinde: B Tezcan ve R Barbir (der), *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu: Norman Itzkowitz Armağanı*, Çev. Z N Yelçe, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 135-161.

Karpat K H (2009). *Osmanlı’dan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş.

Karpat K H (2011). Osmanlı Tarihinin Dönemleri: Yapısal bir Karşılaştırmalı Yaklaşım. İçinde: M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul: Timaş, 199-222.

Kasaba R (1993). *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*. Çev. K Emiroğlu, İstanbul: Belge.

Kaya M (2013). Yerel Yöneticiler Olarak 18. Yüzyılda Ankaralı Ayanlar. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), 141-162.

Kaya T P ve Pekküçükşen Ş (2019). *Türkiye’de İdarenin Bütünlüğü İlkesi ve Yerel Yönetimler Üzerinde İdari Vesayet Denetimi*. Ankara: İksad.

Keyder Ç (2013a). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim.

Keyder Ç (2013b). *Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne*. İstanbul: İletişim.

Khoury, D Z (2003). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumunu Musul, 1540-1834*. Çev. Ü Tansel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Kunt İ M (2005). Siyasal Tarih 1600-1789. İçinde: S Akşin (der), *Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi 2*, İstanbul: Milliyet, 19-76.

Kunt M İ (2012). Royal And Other Households. İçinde: C Woodhead (der), *The Ottoman World*, New York and London: Routledge, 103-115.

Kuran E (1968). *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Le Goff J (2020). *Tarihi Dönemlere Ayırmak Şart mı?*. Çev. A Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

McGowan B (2004). Ayanlar Çağı 1699-1812. İçinde: H İnalçık ve D Quataert (der), *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2. Cilt*, İstanbul: Eren, 759-884.

Menemencioğlu Ahmet Bey (1997). *Menemencioğulları Tarihi*. Y Kurt (der), Ankara: Akçağ.

Mundy M ve Smith R S (2013). *Modern Devlete Giden Yolda Mülk Siyaseti Osmanlı Suriyesi’nde Hukuk Yönetim ve Üretim*. Çev. S Kızıltoprak, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Murphey R (2011). Mustafa Ali ve Kültürel Yozlaşma Görüşü. İçinde: M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul: Timaş, 249-266.

Nagata Y (2021). Anadolu ve Balkanlar’da Ayan: Karaosmanoğulları Ailesi Örneği (18. ve 19. Yüzyıllar). İçinde: A Anastasopoulos (der), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Taşra Elitleri*, İstanbul: Küre, 383-414.

Nizamülmülk (2006). *Siyasetname*. Çev. N Bayburtlugil, İstanbul: Dergah

Ocak A Y (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15. – 17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

524 İlhan M (2024). Osmanlı/Türk Taşra Yönetim Sisteminin Örgütlenme İlkeleri Bakımından Tarihsel Dönemlendirilmesi. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 497-526.

- Ortaylı İ (2010) *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş.
- Ortaylı İ (2016). *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. İstanbul: Kronik.
- Önen N ve Reyhan C (2011). *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*. İstanbul: İletişim.
- Öz M (2019). *Kanun-ı Kadim'in Peşinde. Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları*. İstanbul: Dergah.
- Özbek N (2015). *İmparatorluğun Bedeli Osmanlı'da Vergi Siyaset ve Toplumsal Adalet*. İstanbul: Boğaziçi.
- Özçelik İ (2016). *Devlet-i Aliyye'nin Taşra Yönetimi Sancak Kanunnamelerinden Örnekler (Rodos, Prizrin, İskenderiye, Çemişgezek, Antep, Kütahya ve Tarsus Kanunnameleri)*. Ankara: Gazi.
- Özel O (2015). *Dün Sancısı Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Özel O (2018). *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*. İstanbul: İletişim.
- Özkaya Y (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özkaya Y (2020). 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı. İstanbul: Yapı Kredi.
- Pamuk Ş (1984). *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*. Ankara: Yurt.
- Pamuk Ş (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914. İçinde: H İnalçık ve D Quataert (der), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2. Cilt*, İstanbul: Eren, 1053-1094.
- Piterberg G (2017). *Bir Osmanlı Trajedisi Tarih yazımının Tarihle Oyunu*. Çev. U Abacı, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Quataert D (2004). 19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914. İçinde: H İnalçık ve D Quataert (der), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2. Cilt*, İstanbul: Eren, 885-1052.
- Quataert D (2011). Osmanlı Tarih Yazımı ve Gerileme Kavramına Yönelik Değişen Tavırlar. İçinde: M Armağan (der), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak*, İstanbul: Timaş, 291-302.
- Reyhan C (1998). Türkiye'de Modernleşmenin Kökenleri: Kalemîyye Sınıfı. *Amme İdaresi Dergisi*, 31 (4), 3-16.
- Salzmann A (2011). *Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime'İ*. Çev. A Özdemir, İstanbul: İletişim.
- Sencer M (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönetimsel Gelişmeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 17 (3), 46-73.
- İlhan M (2024). Osmanlı/Türk Taşra Yönetim Sisteminin Örgütlenme İlkeleri Bakımından Tarihsel Dönemlendirilmesi. *Mülkiye Dergisi*, 48(3), 497-526.

Sezer Feyzioğlu H (2018). *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.

Solak Ö (2014). *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Merkez - Taşra Çatışması*. İstanbul: Hikmetevi.

Şener A (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*. Ankara: İşaret.

Şeyh Ahmet El Bediri El-Hak (2015). *Berber Bediri'nin Günlüğü (1741-1762) Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*. Çev. H Yüksel, Ankara: Akçağ.

Tabak S (2016). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir'de Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)*. Konya: Kömen.

Tezcan B (2010). *The Second Ottoman Empire. Political and Social Transformation in the Early Modern World*. New York: Cambridge University Press.

Torun S F (2012). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sancak Yönetimi 1839-1921*. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Tuncer İ (2018). *18. Yüzyılda Antakya'da Ayanlar*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Tural E (2004). Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğu'nun En Uzun Asrı ve 1864 – Tuna Vilayet Nizamnameleri. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 13 (3), 83-113.

Tönük V (1945). *Türkiye'de İdare Teşkilatı Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durumu*. Ankara: İçişleri Bakanlığı.

Ünal M A (1997). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Selçuk Üniversitesi Yayınları

Van Leeuwen R (2012). *Bir Osmanlı Şehri Şam*. Çev. H E Aksoy, İstanbul: Küre.

Veinstein G (1998). Çiftlik Tartışması Üzerine. İçinde: Ç Keyder ve F Tabak (der), *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt, 36-58.

White S (2020). *Osmanlıda İsyân İklimi Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*. Çev. N Elhüseyni, İstanbul: Alfa.

Yaman T M (1939). Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşıma. *İdare Dergisi*, 138, 967-982.

Yaycıoğlu A (2016). *Partners Of The Empire The Crisis Of The Ottoman Order in the Age Of Revolutions*. California: Stanford University.

Yaycıoğlu A (2021). Karlofça Anı: Osmanlı İmparatorluğu 18. Yüzyıla Nasıl Başladı? *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 18, 8-56.

Yerasimos S (1977). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 2: Tanzimat'tan 1. Dünya Savaşı'na*. İstanbul: Gözlem.

Yücel Y (1974). Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler. *Bellekten*, 38 (152), 657-708.